

PASIONES, ACTAS DEL DOLORE
EN EL LIBRO DE BUCASIOS
LUDWIG W. BAEYENS
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

43

SANTANDER

22-26 de septiembre de 1999

PALACIO DE LA MAGDALENA

Universidad Internacional

Menéndez Pelayo

Al cuidado de

MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO

con la colaboración de Laura Fernández

CONSEJERÍA DE CULTURA

DEL GOBIERNO DE CANTABRIA

AÑO JUBILAR LEBANIEGO

ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER

•MM•

ACTAS DEL
VIII CONGRESO INTERNACIONAL
DE LA
ASOCIACIÓN HISPÁNICA DE
LITERATURA MEDIEVAL

SANTANDER
22-26 de septiembre de 1999
PALACIO DE LA MAGDALENA
Universidad Internacional
Méndez Pidal

Al cuidado de
MARGARITA FREIXAS Y SILVIA IRISO
con la colaboración de Laura Fernández

© Asociación Hispánica de Literatura Medieval

Depósito legal: SA-734/2000

Carolina Valcárcel

Tratamiento de textos

Gráficas Delfos 2000, S.L.

Carretera de Cornellà, 140

08950 Esplugues de Llobregat

Impresión

·MM·

DOCUMENTACIÓ DEL PELEGRINATGE I INFORMACIÓ ORALITZANT

Mª DOLORS MADRENAS-JOAN M. RIBERA
Barcelona-Universitat Complutense, Madrid

ELS ITINERARIS poden creuar-se. Les dèries de cada pelegrinatge no fan altra cosa que posar en sacralitzats punts d'arribada, cadascun en santuaris diversos, icones diferenciades, equivalents a la fi en la devoció dels itinerants pelegrins. Des de Segòvia, on ens portà la crida de l'AHLM, hem acudit, romers atrets pel culte medievalista, a les subsegüents pelegrinacions convocades i als corresponents temples acadèmics acollidors del viatger per a dipositar el nostre *exvot*. Els més constants d'aquests han estat fets de la mateixa matèria romera i de la naturalesa oral del document literari medieval. Donat que, ja queda dit, els itineraris es creuen i no sols els geogràfics sinó també, o encara més, els mentals, el nostre present *exvot* superposa les dues línies de recerca. D'aquí que el recolzament crític de la tramesa actual siguin els nostres treballs anteriors. Fins i tot quan ens caldrà procurar l'ajut de mestres en la matèria i documentació tractades –Richard, Zumthor o Rubió i Balaguer, posem per cas– ens remetrem a la *digestió* que d'ells férem en cadascuna d'aquelles etapes o en altres paral·leles d'aquest camí –les convocatòries de l'AILLC i les pàgines de la RFR (UCM)–, en necessitar un bon *apat* bibliogràfic, amb l'única excepció de l'article de Gudiol, indicat a la nostra aportació de 1997;¹ com hem de recórrer ara a un parell d'indicacions seves que llavors no particularitzàvem, precisarem la referència.

Coïncidint amb aquesta *romeria muntanyenca*, novament al reclam de l'AHLM, després de delimitar intenció i abast del present treball, hem decidit detenir el nostre pelegrinar. Per ara, a aquests *pelegrins* els convé el retir. Guillem de Varoic ens proporciona un bon exemple:

¹ Vegeu M.D. Madrenas-Joan M. Ribera, «Pelegrinatges i literatura: interrelació entre la realitat històrica i la ficció», *Actas del VI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica Medieval*, II, ed. J.M. Lucía Megías, Alcalá de Henares, Universidad de Alcalá, 1997, pp. 937-946.

Precisament, el pare espiritual de Tirant, capítol IV, veu narrat el seu *itinerari* en fer «la via de Jerusalem», haver visitat «lo sant sepulcre de Jesucrist» i «tots els altres santuaris qui són en Jerusalem». Tot això de manera força condensada i, després, torna en secret a la seva terra. Ja aleshores Joanot Martorell ens ha facilitat no poques notícies del que era una pelegrinació als llocs sants.² Ho ha fet seguint els passos del trajecte, de manera linealment argumental, fins a deixar-lo en el seu ermitatge. El novel·lista aconsegueix conformar el seu oracle al mateix temps que ficcionalitza els seus coneixements de la cultura del pelegrinatge. Una cultura d'infraestructura incorporada al sistema –des dels ritus de partida a la indústria viatgera– i de discurs fixat per a la seva transmissió –des d'allò que calia transmetre a com se n'havia d'informar–, generadora de tot un corpus documental particularitzat dins la literatura de viatges que l'escriptor valencià ha donat sobreres proves de conèixer bé. Una literatura que, malgrat comptar amb mixtificacions mestres com el *Mandeville* o narrativitzacions com la martorelliana, no obstant això pot ésser resultat de l'empirisme. Una experiència que té prou de *quête* i no desestima la *meravella*, que es transforma en producte que ennobleix transmetre'l i que enriqueix rebre'l.

El primer conducte, urgent per tant, d'aquest pont d'interessos podria haver estat verbal. Perquè primava la novetat o, senzillament, perquè aquells desplaçaments havien estat empreses tal vegada subvencionades, i el seu mecenes esperaria una primera versió que, després, ja es veuria si valia la despesa afegida de la seva translació escrita. Que l'origen dels informants itinerants fos geografia pagana o santuari cristià, tant se valia. La dinàmica era aquesta davant la realitat del viatge i del viatger tornat a casa. El 1379 l'infant Joan demana al procurador reial de Mallorca li envii per escrit la informació que, al respecte, pugui donar un súbdit tot just arribat de Tartària i de les Índies: «volem axí metex e us pregam per escrit nos trametats clarament a dir tot ço que sab e comte d'aquelles partides»; ja monarca, Joan I ens instal·la amb la seva reial persona en l'estadi verbal que abans la distància geogràfica dificultava, en reclamar aquestes vegades en persona, el 1391, un frare menor provinent de les terres del Preste Joan el qual «desigem oir», i, el 1394, un viatger arribat de Tartària, qui «nos cobejem molt veure lo dit hom e haver informació e col·loqui ab ell e saber los fets e actes que ha vistes en les dites terres».³ Considerem absolutament lògica la presumpció d'expectatives i la realització de situacions similars davant el retorn de pelegrins que ens certifica la documentació al voltant de la nostra matèria. Joseph Gudiol dóna un llarg llistat de *pelegrins enviats* per una població o per les seves autoritats per a realitzar un pelegrinatge a un determinat santuari i per una

² J.M. Ribera, «Peregrinación y literatura: pasos y poses de Guillem de Varoic en *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell», *Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval*, III, ed. A.A. Nascimento y C. Almeida, Cosmos, Lisboa, 1993, pp. 224-225.

³ J.M. Ribera, «Configuración del concepto de "viaje" (Documentos y diplomas catalanes. Siglo XIV)», *Revista de Filología Románica*, VII (1990), pp. 307-308.

causa comuna, del qual es pot derivar el consegüent acte d'informació en retornar-hi, davant la comunitat interessada.⁴ El document de 1323, tractat més endavant, sobre un pelegrinatge a Terra Santa que formava part de tota una acció d'alta política internacional ordida per Jaume II,⁵ és la textualització a càrrec de Joan Rovira de Montblanch de les notes dels predicadors viatgers de les quals «dóna treslat» un altre viatger, G. de Tremp qui, en *traslladar* aquelles anotacions als seus superiors, podia glossar les notícies allí contingudes. Pel que fa al document de Guillem Oliver de 1464, al qual ens referirem després, ens podem situar en una perspectiva similar; potser, a més, en aquest cas es tractaria d'una autotextualització per part del viatger-autor que signa el text i que, probablement, abans d'aquesta formulació per escrit hauria contat una o moltes vegades el seu periple sant. És així com ens apropem el màxim viable a una cadena de fets que no ens sembla gens desgavellada: davant la possibilitat d'un informant retornat, a aquest li calia *contar* o *traslladar*, al receptor *oir* i a ambdós *col·loquiar*. Després vindria la transcripció per enriquir amb documents originals un fons a favor del qual també se cercaven informes directament escrits, còpies del ja *capo lavoro* d'aquelles cultura i literatura viatgeres, com ara els volums de Pordenone, Mandevilla o Polo conservats entre el patrimoni medieval català.

Una altra cosa és que, dins d'aquestes correspondències de context més general, segons els continguts, les formes de relació de cada tipus de viatge optessin per retòriques diverses, i que els documents contenidors de relats de pelegrinatges es contrestessin en la fórmula informatiu-conductora de l'*itinerari* –*guides* o *rècits de pelerinage* d'acord amb la delimitació ja tradicional establerta per J. Richard. Si el discurs de la literatura de viatges va de l'informatiu al descriptiu, sembla que en el cas que ens interessa difícilment puguem sortir del primer nivell. No cal pensar que aquesta condensació es raoni dient que es tracta d'una informació rebuda, estranya als interessos i mòbils del món receptor: la religiositat que trameten, l'exemple que certifiquen no sols és paral·lel a altres interessos i mòbils d'aquell sistema social, sinó que moltes vegades estan força creuats. Com de l'impuls bèl·lic-colonitzador al comercial i de pirateria, i aquests eren fins que s'animaven des del propi espectre,⁶ els concernents a la vida espiritual es potenciaven des d'aquí mateix. Uns i altres foren motors de viatges i de formes similars de relació. Sincretismes moltes vegades, com, pel que fa al viatge diguem-ne laic, són certs fragments de les *Cròniques* i encara més el *diploma* de la Cancelleria, concentrada acta notarial del que *col·loquis* cortesans previs o posteriors, sempre més personalitzats, ens oferirien en versions més ampliades i descriptives. Els *itineraris*, pensem, no han de quedar lluny d'aquesta hipòtesi. La seva tòpificada formulació pot ésser encobridora d'una altra

⁴ Vegeu M. D. Madrenas, J. Ll. Orts i J. M. Ribera, «Pelegrinatge i literatura», p. 945; y J. Gudiol, «De peregrins», pp. 113-115.

⁵ J. M. Ribera, «Hacia una escritura del "viaje": en torno a documentos catalanes de los siglos XIII y XIV», en *Los libros de viajes en el mundo románico*, Anejo I de la *Revista de Filología Románica*, Madrid, 1991, p. 94.

⁶ Vegeu J. M. Ribera, «Configuración del concepto de "viaje"», pp. 303-308, i «Hacia una escritura del "viaje"», pp. 82-83.

realitat, fixadora d'uns continguts –d'interès polític als *diplomes*, d'interès espiritual i edificant als *itineraris*– que han estat o seran reanimats en el moment de la seva reactivació. I és aquí on sorgeix el nostre ànim per indagar de quina manera les informacions més directes que tenim de tots aquells pelegrins que, en la convocatòria de Castelló feiem per contextualitzar des de relats més indirectes,⁷ s'apropen a uns codis de transmissió on cabien productes literaris que, formalment, no ens semblen sempre tan estranys: si la *narració breu* facilita una oralització més o menys continuada, davant un espai coincident, en un espai de representació que superposa ficció i realitat mitjançant registres lingüístics, connectant transmissor i receptor,⁸ no s'adiu amb tot això l'*itinerari* que, a més, aferra el narrat sobre la realitat receptora per raó de la religiositat i les creences espirituals? Tan lluny, per origen i per alè narratiu queden les formes allí contemplades com el *conte pieux*, el *miracle*, les *razós*, les *vides*, la *nouvelle* o els *exempla* de l'*itinerari*? No és fàcil, afegim ara, veure contaminacions de l'*itinerari* en formes narratives com la «novel·leta exemplar» *La filla del rei d'Ungria*, o imaginar l'aprofitament del contingut d'un *itinerari* com a component d'un *sermó* d'una missa del tipus *pro fratibus in via dirigentibus* o *pro ites agentibus* o quan s'introdueixen en la missa imprecacions *necessitates peregrinorum*, *redditum peregrinis*, *piam susceptionem universi inveniant peregrini* o *ad receptionem, patriae peregrini*, segons ens informa J. Gudiol,⁹ ambdues formes, *novel·leta* i *sermó*, de provada praxi oral? Recuperem també ara i abreujadament la revisió i aprofitament que férem de notícies i teoria al voltant de l'oralització a partir, sobretot, de Paul Zumthor: si l'enyorada documentació de la *vocalitat* pel mestre francès com a moment genètic del discurs sols podem divisar-la en els *col·loquis* no registrats, i cal instal·lar-se en una expressió i fixació del discurs per una oralitat que es fa palesa i ens arriba pels indicis que certifiquen els documents i la dramaturgia que animen, estudi més idoni per a la prosa per buscar una representació externa a partir d'un model textualitzat, obert, però, a la retòrica de la veu i del gest,¹⁰ quina altra cosa queda per fer que procurar la presència d'aquests tipus d'indicis als *itineraris*? De les categories zumthorianes emprades a favor de certificar la naturalesa oral d'un producte escrit, altra vegada ens haurem de moure entre la provatura de l'*oralitat mixta* i l'*oralitat segona*, la intenció d'ús de l'*estil parlat* emprat al text, el joc entre *instantaneïtat*, *suggestió* i *eloqüència*, *teatralitat* finalment, amb la confiança que, d'existir una *retòrica de l'oralitat*, l'església potèncià pervi-

⁷ M.D. Madrenas i J.M. Ribera, «Pelegrinatge i literatura: pelegrins a la literatura catalana medieval», presentat al Congrés de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval, Castelló, Universitat Jaume I, 1997 (donat que es tractava d'un treball encara no tancat en el moment de la celebració del Congrés, no el vàrem lliurar per a la seva publicació a les *Actes*).

⁸ M.D. Madrenas i J.M. Ribera, «Oralitat i narratologia: hipòtesi de treball sobre la narrativa breu en prosa», *Actes del novè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes*, I, ed. R. Alemany, A. Ferrandó i Ll.B. Meseguer, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, pp. 167-168 i 170.

⁹ M.D. Madrenas, J.Ll. Orts i J.M. Ribera, «Pelegrinatge i literatura», p. 945; J. Gudiol, «De peregrins», pp. 94 i 111.

¹⁰ M.D. Madrenas i J.M. Ribera, «Oralitat i narratologia: hipòtesi de treball», p. 169.

vència i rendibilitat d'aquest *continuum*, i que tractem amb documentació d'incidència religiosa i que, encara que no necessàriament, podia quedar en boca dels seus agents.¹¹ Però si, fins i tot, no pensem en una lectura pública de l'*itinerari* o en una utilització homilètica dels seus continguts, cas en el qual el document escrit seria més que mai *guió* de la subsegüent *mise en scène*, destí que en diferents ocasions li hem previst a les més variades matèries,¹² i li imaginem un altre espai de recepció, més íntim i tancat, com a lectura pietosa per part d'un públic receptor més culte, no hem de pensar en una radical substitució d'hàbits de transmissió cultural. Al contrari, hem de creure en una infiltració de modes oralitzadors prioritaris per part del sistema coetani: la linealitat austera, l'economia de formes de la textualització també al saló es reanimaran per un acte de lectura que no evita increments gestuals i fònics o, per què no, suggestions descriptives.¹³ Contemplem una hipòtesi: no se'n fa dificultós un Ramon Llull que, en haver notificat succintament a la *Vida coetània* les seves anades a Rocamadour i Compostel·la, no aprofités en qualsevol moment de la seva apostòlica trajectòria, en exaltades discussions o en didàctiques prèdiques, la rememoració d'aquells viatges exemplars, adornant-la d'increments concernents al món del pelegrinatge, del tipus dels que brollen al *Fèlix*, amb notícies sobre l'hostatge (per exemple, I, cap. VII; VI, cap. XLI), o pel *Blanquerna*, amb referència als viatges en grup (IV, cap. LXXXVIII)?, i no costa més encara creure que en aquestes realitzacions Llull no es valdria de la retòrica oral l'ús de la qual detectem per exemple en el *Llibre de les bèsties*? Sí, caldrà contestar, malgrat no tinguem un *itinerari* lul·lià d'aquelles dues anades als mítics santuaris ni d'un Llull romer que ens hagués deixat documentat algun dels seus desplaçaments a Roma, cosa que no vol dir que desconegués l'existència o la factura de l'*itinerari*, el format literari del qual alena en l'organització d'algun dels seus textos.

Tornant a qüestions prèvies, pensem que, per matèria i per forma, els *itineraris* són en principi productes concebuts des d'un sistema de transmissió oral i que, com a tal, haurien de conservar, en la seva textualització, indicis d'oralitat. Si de l'èpica a la cronística, la matèria cavalleresca té un impuls narratiu de tipus novel·lesc que pot haver anat reduint el paper de l'inductor, allunyant-se del codi oral però sense aconseguir-ho del tot,¹⁴ cal pensar en un cert paral·lelisme pel que fa la matèria pelegrina que encara se'ns trameta per formulació menys literaturitzada. Fins podríem aventurar que forma i retòrica pactades per a l'*itinerari* es mantinguessin en aquell canemàs embrionari —quasi *cantar*

¹¹ M^aD. Madrenas i J.M. Ribera, «Oralitat i narratologia: hipòtesi de treball», pp. 174, 176-177 i 179.

¹² J.M. Ribera, «Narrativa breu medieval: tres qüestions a partir del corpus català», *Revista de Filologia Romànica*, XV (1998), pp. 247-251.

¹³ M^aD. Madrenas i J.M. Ribera, «Oralitat i narratologia: De la *Història de Jacob Xalabín* a la *Tragèdia de Caldesa* de Joan Roís de Corella», *Actas do IV Congresso de Associação Espanhã de Literatura Medieval*, II, Cosmos, Lisboa, 1993, p. 309; i M^aD. Madrenas i J.M. Ribera «Oralitat i narratologia: Episodis narratius en la cronística de les literatures peninsulars», *Actas del V Congreso de la Asociación Española de Literatura Medieval*, III, ed. J. Paredes, Universidad de Granada, Granada, 1995, p. 148.

¹⁴ M^aD. Madrenas i J.M. Ribera «Oralitat i narratologia: Episodis narratius», pp. 149-150, 154 i 156.

de pelegrinatge, difícilment novel·la de pelegrinatge, esquemàtica crònica de pelegrinatge—per voluntat del poder espiritual que potser contemplava en aquesta ortodoxia una manera de frenar el procés de desacralització i de qüestionament que sembla que les pelegrinacions arrossegaven ja des dels segles XI i XII i que culmina al segle XV;¹⁵ també pel que l'espiritualitat veia en el pelegrinatge com a mímese del trasllat a l'eternitat i com a sinonímia entre vida i pelegrinatge que invadirien altres nivells de l'escriptura,¹⁶ dotant d'un pla significatiu l'*itinerari* que l'església hauria explotat —veure el sermó de Sant Vicent Ferrer de *Feria III (Post Pentecostes)* a partir de la referència a «Roma» y «Sent Jachme»—, incidint en aquest factible, diguem-ho així, arcaisme o involucionisme.

Aquestes possibilitats que potser ens situen davant formulacions molt directes, en les quals no entraren del tot les reformulacions del discurs que potencia la cultura escrita, podria plantejar-se *in extrémis* en veure en quina mesura la presència d'indicis d'oralitat ha minvat o la seva retòrica ha estat subjecte de substitució en contrastar textos cronològicament medievals amb algun altre que sobrepassa la cronologia consensuada com a favorable per al discurs oral. Amb tal intenció incorporem al nostre exercici una *Relació de la peregrinació a Jerusalem per un frare franciscà*, de 1781.¹⁷ Abans d'això, com a nucli del nostre corpus documental, hem treballat sobre el text citat de 1323, *Un nou viatge a Terra Santa*, editat per J. Pijoan el 1907,¹⁸ i sobre un altre de 1464, *Romiatge de la Casa Sancta de Jherusalem*, editat per J. Collell el 1900,¹⁹ en companyia de la relació esmentada. A aquests textos apliquem la nostra proposta d'indicis d'oralitat,²⁰ dels quals n'oferim alguns exemples probatoris.

III

Ja ens havíem ocupat d'*Un viatge a Terra Santa*, l'esmentat document de 1323. En fer-ho, quedà destacada la manera d'atreure el narrador al receptor cap a un pla coincident d'experiència;²¹ però, certament, es va preveure aquesta possibilitat des de la capacitat més literaturitzadora de l'emissor: no debades llavors cercàvem veure l'ampliació del discurs al voltant de la matèria del viatge, mitjançant el joc de l'escriptura que, a més en

¹⁵ J.M. Ribera, «Peregrinación y literatura», p. 221.

¹⁶ Vegeu M^ÀD. Madrenas, J.Ll. Orts i J.M. Ribera, «Pelegrinatge i literatura», p. 943.

¹⁷ *Relació de la peregrinació á Jerusalem y Palestina, escrita per lo Reverent P. Joan López, franciscà de Catalunya (1762-1781)*, ed. Jaume Collell, *Catalunya a Palestina*, I, Imprenta dels germans Subirana, Barcelona, 1900, pp. 43-197 (citat per RPJ i pàgina).

¹⁸ *Un nou viatge a Terra Santa (1323)*, ed. Joseph Pijoan, *Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 1907, pp. 370-384 (citat per NVTs i pàgina).

¹⁹ *Romiatge de la Casa Sancta de Jherusalem, fet per mestre Guillem Oliver, ciutadà de Barcelona (1464)*, ed. Jaume Collell, *Catalunya a Palestina*, I, pp. 3-28 (citat per RCS i pàgina).

²⁰ M^ÀD. Madrenas i J.M. Ribera, «Oralitat i narratologia: hipòtesi de treball», Apèndix II.

²¹ J.M. Ribera, «Hacia una escritura del "viaje"», pp. 94-100.

aquest cas, se sedimentava sobre l'escrit de Joan Rovira de Montblanch fet sobre l'ordenació escrita dels predicadors pelegrins *traslladada* per G. de Tresp, un altre dels viatgers (NVTS, pp. 374 i 384). Destaca, per exemple, la minuciositat descriptiva d'alguns moments que diferencia aquest *itinerari* de bona part dels altres romànics conservats; també, paral·lelament, l'ús de modismes i fórmules aproximatives per a facilitar l'accés del receptor al món informat. Aquest índex destacat en aquell afany diguem-ne literari podria suposar la prova de l'equilibrada síntesi entre dos codis de comunicar un missatge. Per a tractar aquí la vessant allí no buscada, és a dir la menys escriptural i la més oral, tenim aquest punt de partida. No caldrà exagerar certes coses com ara que l'emissor tingui en compte la cultura oral en transmetre «miracles los qals no stan tots en escrit» (NVTS, p. 381), advertència que si bé sembla alguna cosa és la seva justificació per donar cabuda a matèria apòcrifa, en qualsevol cas incorporada a la cultura escrita espiritual. O la presència de seqüències marcades per un periòdic «dien ... dien ... dien» (NVTS, per exemple, p. 382) que imita l'acte verbal informatiu viscut pels pelegrins presencials de part dels nadius que els informarien de «dien que passava o dien que hi havia» en un determinat lloc. D'acord amb la nostra proposta de reconeixement d'índexs d'oralitat i intentant fixar el més objectiu que ens ofereix el document, hem destacat el que segueix:

A) Mímica de l'oralitzador

És aquí on hem trobat un marge més ampli de possibilitats indicadores del que s'entén per transmissió oral: gran quantitat de verbs d'acció i de sentiment que poden visualitzar-se amb un gest prou simple acompanyador de la paraula, apareixen en la relació dels episodis protagonitzats pels personatges sants que visqueren en els sagrats llocs visitats o pels mateixos pelegrins: «ena», «pogés enar», «anar e entrar», «tornats», «ordonaren escrit», «lo cercaven, els trobaren, els vegueren», «fo alapidat», «lapidaven», «no plorets», «posaren la corona de espines», «foren soterrats», «avala» (NVTS, p. 374), «es banyen», «ligat», «entra ... cavalcan», «sentorna», «besa», «mes los .iiij. dits», «pres e ligat», «devoràs [el lleó]», «dónali ab los .iiij.dits», «dormiren», «feu oració», «venc en gran suor», «lan enderrocada», «can [Ihesucrist] sen puja al cel», «jau», «jaen» (NVTS, p. 375), «confesar ... e convegra ab gran contricció», «saluda», «lo vengren adorar ... li oferiren los dos», «veu», «feu sa penitència», «samaga» (NVTS, p. 376), «samaga», «caige», «ploraren», «fo batayat», «en prendre ... degolat ... pres» (NVTS, p. 378), «menya», «can ... aço hoy ach gran paor e acostàs a hun pilar» (NVTS, p. 379), «fense batayar», «fo ligat e açotat», «fo lapidat», «laportaven soterrar», «foy ... scapçat» (NVTS, p. 381), «açotaren», «fo soterrat», «fo scapçat» (NVTS, p. 382), «fermaba ... peschava», «anaven per romeria», «fen gràcies», «sobrirem» (NVTS, p. 383), «vench», «ageren gran paor», «vegueren avalar del cel», «passa», «jau», «fo aquí aportat», «donenne», «fo scpaçada», «fo estacada e scapçada», «veeren e hoyren», «visitan e veen» (NVTS, p. 384).

La dramaturgia que això permet s'ampliarà en imitar amb el gest que «E peu descacues partiren», que una església era «pocha» o petita, o que quinze llanternes «cremen»

(NVTS, p. 374); o en precisar que el que hi havia era *una* església o que el que mancaven eren *quatre* llegües, puntualització quantitativa aquesta que és sistemàtica al llarg del text i que fàcilment pot visualitzar-se amb els dits de la mà. I parlant de distàncies i mans, on l'*itinerari* potser juga més directament en la interacció entre gest i mot és en referir-se al camí que es fa: si «pot haver» o «ha» (NVTS, per exemple, p. 374) una determinada distància, la mà podrà dubtar o assegurar; però si el que *hi ha* o *pot haver* és «hun get de pedra», «hun treyt de balesta», «mig treyt de pera», «j. treyt de pedra», modismes reiterats al llarg del text (NVTS, pp. 374, 375, 376 i 379), mà i braç podran visualitzar de manera ben diferent a quan s'afirma que «ha .j. lega» o que «ha .ij. legues» (NVTS, pp. 376 i 378). Gesticulació semblant a la que faciliten les estructures del tipus *des d'aquest lloc determinat fins aquell altre hi ha una determinada distància*, molt comunes al text com per exemple «Dequest loc ... tro a la casa de Pilat» o «Denant aqest loc ... debes munt Olivet» (NVTS, pp. 374 i 375). Pensi's que com aquest tipus de seqüència i aquells modismes coincideixen en el període, la continuació de gestos està assegurada: «De Galilea tro a munt Olivet ha un treyt de balesta» (NVTS, p. 375). Si confiem en tota aquesta exhibició de moviments explicitors de la imatge, és lògic afegir que una indicació del tipus «enves la mà squerra es», «a mà esquerra» o «a mà dreta» (NVTS, pp. 374, 379, 381 i 382) ha d'anar forçosament acompanyada d'un moviment de mà.

B) Veu de l'oralitzador

De la funció de l'oralitzador com a *narrador* destaca el *nivell referencial*, particularment amb les indicacions espacials, en les quals es mostra molt insistent malgrat, això sí, la fórmula emprada sigui molt reiterativa, del tipus *en aquest o aquell lloc ha o hi ha un lloc on* o d'altres possibles variants, vora algunes precisions poc remarcables, de totes les quals el text abunda en exemples des de les primeres línies: «E en aqel loc», o «en aquesta casa hon es», o «La primera porta ... en Iherusalem és lo loc hon», o «En aquela presó» (NVTS, pp. 374, 375 i 380). Aquesta insistència espacial es contradiu amb la poca referencialitat temporal: més enllà de la referència temporal a la cronologia del propi viatge —«En lan de nostre senyor que hom contava .M.CCC. XXIII», «qan era stat caitiu del soldà» (NVTS, p. 374)—, la informació es desenvolupa en un involucrador present que sols es retrau al passat en recuperar algun episodi sagrat esdevingut en aquells llocs tan ben especificats. Això i poques vegades en comparació amb els referents espacials, amb l'ús de *quan* o *en aquell temps*: «hon aparech l'àngel als pastors qan los dix que Ihesucrist era nat», «can foren fora del paradís», «E aqel temps» (NVTS, p. 378). El diferent percentatge d'indícis referencials de tipus espacial i temporal podria justificar-se en què l'*itinerari* implica fonamentalment un discurs i una incursió en un espai, en una geografia. La cronologia d'aquell món salta del passat etern dels fets esdevinguts en els llocs visitats al present atemporal i visualitzador en el qual s'han d'instal·lar emissor i receptor.

16 Pel que fa al *nivell intencional* de la funció de l'oralitzador com a *narrador* destaca, també reiterativament, la utilització dels adjectius «bela» i de vegades «gran», incrementat el primer amb «fort bela», generalment atribuïts a esglésies visitades així com a alguna font sagrada. Quan es parla de «la una preciosa sancg» i dels «engüents precioses» (NVTS, p. 382), amplia aquelles topificacions que presuposen la mirada del visitant per fórmules establertes per la imatgeria religiosa en reproduir el llavat de les nafres de Crist en ésser baixat de la creu; en referir-se a la relíquia de Sant Joan Baptista «encastat en aur e en argent» (NVTS, p. 378) podem apropar-nos a una visualització de reliquiariis coneguts; en endinsar-nos en la valorativa i minuciosa descripció de l'església de la Nativitat de Betlem (NVTS, p. 376) podem estar entrant en formes més literaturitzades que amaguen l'*oralitat mixta* que a les altres parts del text és més evident.

20 De la funció de l'oralitzador com a *inductor* cal destacar el *nivell intencional* i de les seves possibilitats aquella, potser primordial per al pelegrí que un dia vocalitzà la seva experiència o per l'*itinerari* que ha de mantenir aquella tensió, on es conjugarà el poder de captació, la implicació del receptor i l'oracularitat de l'emissor. Eminents cims en el discurs i en la corba d'entonació, ens referim a cada vegada que la veu oralitzadora pugui dir: «haquí mateyx ha .j. altar», «aquí dix l'àngel» (NVTS, pp. 375-376). En algun moment (NVTS, p. 378), una vertadera cadena formada pels successius *aquí... aquí... allí*, tant ajuda a acumular una informació enlluernadora com a contínues pujades d'entonació. Cada adverbi de lloc que per aquesta raó incloem aquí i no a la *informació referencial* del *narrador*, actua com a punt d'arribada i al temps de partida a la manera de les cadenes de coordenades també presents al text (NVTS, pp. 374 i 375). A l'esmentada oracularitat afirmada sobre la certificació pot ajudar la sentenciositat verbal implícita en un període com «aquest miracle provaren e vegeren aquests pelagrins» (NVTS, p. 375).

25 De l'actuació de l'oralitzador com a *personatge*, cal destacar la concessió de la paraula als protagonistes de la història santa rere alguns regulars *dix* i, en aquest cas, la diferència de tons emprats que es podrà permetre entre la reproducció de les seves paraules en romanç (NVTS, pp. 374, 375, 379, 380 i 381) o en llatí (NVTS, pp. 375 i 379). Un cas d'una seqüència encadenada per una sèrie de *dix* (NVTS, p. 380) permet un entramat dialogístic al temps que un joc entonatiu.

30 Sobre aquest buïdat poden destacar-se alguns trets, coincidents la majoria, peculiar algun, del document de 1464. El principal, ésser *romiatge* redactat en primera persona del singular, a partir de l'expeditiu «partí yo» amb el qual «Guillem Oliver ciutadà de Barcelona» (RCS, p. 3) presenta una experiència viscuda per ell i informada que, no obstant, concedeix una primera persona del plural que aglutina aquell jo amb els companys de viatge amb els quals compartí acció: del «anam nos» conseqüent rere el «trobi», al primer «vem los löchs següents» (RCS, pp. 3 i 4) queda fixat un marc comunicatiu on l'emissor no s'anul·la. En alguna ocasió particularitza aquell plural «lo dit mossèn Römèu é yo» (RCS, p. 4) i en un altre moment, com a un allau d'improvisació o de desordre mental, ens prova que si el viatge fou en plural, la relació és cosa seva: «Fas ara

memòria com» (RCS, p. 8). Cal comptar, doncs, amb un informant força personalitzat, amb un prestigi com a emissor per ésser subjecte de l'acció que pot irradiar-se des del discurs oral del document.

D'aquest Guillem Oliver, o qui el suplanti, com a oralitzadors, pel que fa a la seva *mímic*a rebem formes verbals tan gesticulables com per exemple «montam a caval», «cavalcam», «forem presos», «descavalcam», «sta tancada ab dues claus e dues tancas mes e segells», «hagueren uberta», «besan», «levà los peus als apòstols», «donà la tovellola a Jhesús portant la creu», «fou batut e coronat e despullat», «làngel portà la palma a la mare de Déu», «hy lansen una pedre», «rentar los draps» (RCS, pp. 5, 6, 7, 12, 13, 17, 18, 21 i 23). Destacarem l'ús de «hom mira», «gordant», «mirau», «hom veu», molt concentrat en una part del text (RCS, pp. 21-22). Juga així mateix amb els quantitius, repetidament pel que fa als passos o esglaons entre dos llocs, per exemple per a marcar les distàncies entre l'hort on Jesucrist trobà la Magdalena i entre diferents llocs al voltant del Mont Calvari, o per a delimitar curosament les mides del Sant Sepulcre (RCS, pp. 8-10 i 11); també per a indicar l'edifici que hi ha en un lloc, si «ha una», o «dues» capelles, per exemple (RCS, p. 10); i repetidament per a recordar-nos que, per cada santa visita, són «set anys e set corantenes de perdons» (RCS, des de p. 6). Coincidint amb el text de 1323, trobem, ara una sola vegada, l'ús d'«un tret de pedre» (RCS, p. 22), per a referir-se a una distància que no deu ésser passada; i més que l'estructura *des d'aquest lloc... fins aquell lloc hi ha*, la cadena de llocs visitats sol formar-se mitjançant nexes més genèrics com «dejús», «après», «de aquí» (RCS, per exemple, pp. 7-9), encara que podem trobar algun cas coincident com «e de aquí [Jericó] al flum Jordà ha VI. miles» (RCS, p. 25). Sí trobem reiterat el joc indicador amb les mans: «ha dues finestres... a mà dreta... en la squerra... en lo mig» (RCS, p. 8; v. pp. 9, 13, 14, 15, 17, 19, 26; variants més simplificades).

Quant a la seva *veu* com a *narrador* i en fer palès el *nivell referencial* destaquem l'ús de «a la volta de» (RCS, des de p. 3) que sembla més genèric o aproximat que el *en* que assegura l'estada als llocs de pelegrinatge visitats: «anam nos ne a la volta de Venècia», «arribats en la ciutat de Jherusalem» (RCS, pp. 3-4 i 7). Una vegada en aquests llocs trobarem l'estructura *en aquest lloc ha...* o *hi ha un lloc on...* i les seves variants (RCS, des de p. 7). Similarment al text de 1323, la referencialitat temporal, molt insistent a propòsit de la cronologia del mateix viatge, de les etapes anteriors a Jerusalem i del retorn final (RCS, pp. 3-6 i 27-28), no sembla interessar quan es té consciència d'itinerari sant. D'aquells períodes clau destaca la insistència i precisió amb què es diu que, fets presos a Roma, «stiguem en cadena lo diluns, lo dimars e lo dimecres» fins «lo dimecres en la nit. E lo dijous dematí tiram» (RCS, p. 6).

Com a *narrador*, en el *nivell intencional*, els indicis semblen reduir-se a uns pocs adjectius, com la «petita capella de nostre Dona», «una gran pedra ab gran forat en lo mig», «una petita porta» (RCS, pp. 7, 8, i 10). Uns «preciósos unguents» (RCS, p. 10) recorda tradició i text anterior. La valoració no sol passar d'aquí, i sembla estar implícita en la narració en primera persona, punt en el qual en aquest text *narrador* i *inductor* s'uneixen.

De la funció de l'oralitzador com a *inductor* i en el seu *nivell intencional* destaquem també en aquest text els moments en què Guillem Oliver pot dir «aquí són» o «aquí stech» (RCS, des de p. 4) algun signe sagrat. Inevitablement aquests *aquí*, per als quals val el comentari del document de 1323, reforcen la seva significació per la presència del *jo* que tramet el discurs del viatge. Finalment de l'oralitzador com a *personatge*, també destaquem aquí l'entrada de la paraula dels protagonistes dels episodis sagrats, rera la fórmula *dix*, en llatí (RCS, pp. 7, 9, 10, 16, 18, 20, 22, 24 i 26) i una vegada en romanç (RCS, p. 21). Respecte l'ús del llatí per un oralitzador com a *inductor* però en un *nivell intencional*, contempli's la introducció de fórmules llatines en el discurs en romanç, per exemple «donant los lo seu preciós cors *sub specie panis*» (RCS, p. 13).

IV

Del text de 1781 esmentat, concebut com anotació del que l'autor va veure, per a pròpia utilitat i de possibles lectors (RPJ, pp. 45 i 197), cal elegir una part molt concreta per als nostres interessos. Aquesta *relació* es troba ja en un pas prou avançat de la literatura de viatges, projectat des del moment il·lustrat i amb indicis prerromàntics. Capítols específics sobre costums —arquitectura, roba, noces, enterraments, banys, tavernes...— de les terres vistades i sobre la seva història, poden entendre's com a tal. Al contrari els tres documents es corresponen pel que fa als continguts referents al camí dels pelegrins. Agafem l'episodi de la visita al Sant Sepulcre, eix d'aquests i de tots els pelegrinatges. El text de 1323 no va més enllà d'assenyalar que «En l'glea de Iherusalem és la Santa Sepultura hon Ihesucrist fo mes can fo davalat de la crou» (NVTS, p. 381), passant a presenciar la disposició dels altres elements de dita església. Per la seva banda, el text de 1464 ens duu «per una petita porta al loch propi del Sant Sepulcre», del qual, com queda dit, es donen dues vegades les mides i se'ns descriu que tot el temps cremen llànties (RCS, pp. 10, 11). El text de 1781 (RPJ, pp. 65-66) ens introdueix en un àmbit on passem de l'impuls místic a la consciència de pecat i punició, per veure'ns sortir, com d'una abstracció, cap al Mont Calvari; una cita de Job i un record de Sant Bernat dissenyen per al lector la síntesi d'un lloc més sentit que contemplat i transmès a un receptor, sols finalment retratat com que «està a modo de una iglesieta» en el centre de la basílica (RPJ, p. 66). És cert que el text set-centista, per exemple en el període immediatament posterior, en refer un recorregut, precís per topònims i detalls, per altres llocs sants dels quals el Sant Sepulcre ha estat umbral (RPJ, pp. 66-74), recorda més explícitament la retòrica de l'*itinerari*. Vegi's la relació de llocs a partir de la menció de l'accés al Mont Calvari, «a mà dreta», mentre altres punts referits estan «devant», «en un lloch profundo», «al costat», «cerca», «Un poch més apartat» (RPJ, p. 66) que ens ha de fer recordar indicis damunt ressenyats. Ara bé, la literarietat abans apuntada combinada amb aquests factibles indicis, què signifiquen? mixtura de dos codis de transmissió cultural? o és que en el darrer text aquests indicis són signes d'una altra retòrica, la del *dietari* que potser traslladà a altres fins les formes succintes d'aquells primitius *itineraris-guions*?